

NOGEN SKREV ET SAGN OM
„AGNETE OG HAVMANDEN“
HVEM, HVORNÅR OG HVORFOR?

AF

THOMAS BREDSORFF

Den gamle danske folkevise om Agnete og Havmanden er ikke længere hvad den har været. For eksempel er den ikke længere en gammel dansk folkevise. Med stadig udførligere beviser eller indiciekæder er dens tilblivelse flyttet op i tiden fra middelalderen, senest i to danske doktordisputatser. Iørn Piøs 'Nye veje til Folkevisen', 1985, flytter den helt op til 1783 og vover endda at navngive dens ukendte forfatter: H.L.S. Winding, mens Peter Meislings 'Agnetes Latter', 1988, noget forsigtigere og udførligere plæderer for engang i tidsrummet 1670-1770. Meisling sætter ikke noget navn på forfatteren, men dog et køn: visen om Agnete og Havmanden må være skrevet af en kvinde, mener han, sommetider i den lidt forsigtigere formulering at den er en 'kvindevise'.

Det fælles i de to forskeres påstande – at her er tale om en meget ung vise – støttes i hvert fald af tre meget håndfaste kendsgerninger: Visen er ikke overleveret før i skillingstryk fra engang i sidste tredjedel af 1700-tallet; da den så dukker op, bliver den en af de populæreste og hyppigst optegnede i 1800-tallet; samt „noget nær samtlige dæmonviser på nær Agnete-visen er faktisk belagt allerede i det 16.århundrede“, som Peter Meisling sammenfatter det (s. 151).

Skulle denne vise som den eneste i sin art have undsluppet papiret i århundreder, for så med et sæt at blive et hit? Det lyder ikke sandsynligt, selv uden Peter Meislings udførlige og overbevisende gendrivelse af de mange beviser der tidligere er ført for visens høje alder. Det vil nok stå fast indtil der måtte blive fundet for os ukendt materiale, at Agnete-

visen er ung, og kan være digtet så sent som i 1770 eller måske sågar i 1780'erne.

Deraf opstår et problem som Meislings disputatsforsvar inspirerede mig til at arbejde med. Problemet er: hvad følger heraf for opfattelsen af sagnet om Agnete og Havmanden, som Thiele udgav i sin 'Danske Folkesagn' i 1818?

Thiele bemærkede i en note overensstemmelsen mellem sagnet og visen, der fire år tidligere var udgivet i bogform, men bekymrede sig ikke om hvad der kom først, visen eller sagnet. Af gode grunde. Han delte jo sine romantiske forbilleders tro på at begge dele var udsprunget af folkesjælen i en fjern fortid, og dér findes ikke rigtig før eller efter. Senere er det blevet den almindelige og ubetvivlede påstand, som også Meisling tilslutter sig (s. 85), at sagnet – som han skriver med undtagelsesvis en rest af romantisk metaforik i sit sprog – „udspringer“ af visen, altså at den der har digtet sagnet, har kendt visen, og ikke omvendt. Det tror jeg er rigtigt, og jeg skal om lidt fremføre et argument for opfattelsen.

Antager man disse to præmisser – at visen er ung og sagnet endnu yngre – hvad må man da forestille sig der er gået forud på den nu ret knappe tid mellem visens tilblivelse og Thieles offentliggørelse af sagnet i 1818?

Ja, man kan jo forestille sig så meget, som Meisling i forskellige variationer skriver, når hans forgængeres konjekturer vokser vildt. Man kan dog forestille sig en hel del mindre nu end man kunne før han skrev sin bog, som det følgende er 'udsprunget' af. Lad os begynde historien bagfra. Det vil nok lettest gøre det tydeligt at der må være ugler i mosen.

Thiele udgiver et sagn. Hvad et 'sagn' er, behøver vi ikke forville os ind i den højere folkloristiske nomenklatura for at opklare. Det rækker at vide hvad det er for Thiele. Og det står tydeligt i hans velynder og faglige vejleder Rasmus Nyerups forord til prøveheftet 1817. Sagnet er, skriver Nyerup, „en hidtil ikke noksom paaagtet Skat,“ der ligger „forborgen i Almuens mundtlige Traditioner“ (s. V). Thiele følger ham op i forordet til værkets tredje del, 1823, når han skriver at „Bonden har nu igjennem Aarhundreder brugt dem“ (s. VI).

I tilfældet Agnete-sagnet drejer det sig om en skat der har ligget der – ifølge vores præmisser – i højst et antal årtier, i yderste fald i mindre end 35 år. Det ligner ikke så meget de skatte Nationalmuseet graver efter. Det begynder mere at ligne børnefødselsdagens skatteleg. Nogen har i hvert fald udlagt skatten ikke så forfærdelig længe før Thiele fandt den, måske ligefrem udlagt den *før* at han skulle finde den.

Hvordan fandt han den?

Her er vores viden desværre begrænset. Til dato har intet navn på hans optegnere eller medhjælper til første bind været nævnt. Thiele selv bruger fire slags kildeangivelser: en bibliografisk oplysning, ingenting, „Mundtligt“ og „Meddelt“. Agnete-sagnet er det sidste, altså ‘meddelt’. Når jeg meddeler mig så omstændeligt, er det for at godtgøre at ordet ‘meddelt’ betyder noget andet end det vist nok gør blandt folklorister i dag. Distiktionen mundtligt/meddelt må her indebære at den første slags er sagn Thiele selv har hørt fra det vi nu kalder en meddeler – altså en der selv bærer sagnet i sin tradition og hukommelse: en tradent – mens den anden slags er sagn Thiele har fået overbragt af en mellemmand, optegneren, der har skrevet det ned.

Det afgørende i distiktionen er nu nok ikke forskellen mundtligt/skriftligt, men en klasseforskel. Sagn-bærerne – tradenterne – hører almuen til. Når Thiele selv har hørt sagnet af et medlem af almuen, kalder han det mundtligt. Når han har haft hjælpere eller mellemænd af sin egen dannede klasse, der har hørt sagnet i almuen, kalder han det ‘meddelt’, sikkert hyppigst skriftligt, men der findes dog, som det om lidt skal vise sig, også tilsagn han har fået om mundtlig meddelelse fra en der ikke er meddeler i moderne betydning, men netop i datidens, altså en optegner, tilhørende den dannede klasse. Meisling har registreret den samme anderledes brug af meddeler-begrebet andetsteds i tiden (s. 108).

Agnete-sagnet må under de nu gældende præmisser være digtet kort tid inden det kom i trykken, højst nogle årtier. Der er naturligvis intet odiøst i at digte et sagn i 1700-tallet. Et sagn i Thieles betydning kan det bare ikke være. Det kan det muligvis nå at blive, men så skal der unægtelig nogle led til, nærmere betegnet mindst tre.

Først er der x, forfatteren, der har hørt eller læst Agnete-visen og så digter sin fortælling over den. Han fortæller dernæst sin historie for y, der måske fortæller den til... osv., indtil en skønne dag z hører den, skriver den ned eller på anden måde meddeler den til Thiele, som endelig udgiver den i 1818.

Når jeg indfører disse symboler fra matematikken, er det for at insistere på at mindst så mange led må der have været, hvis alt skal være foregået i god tro. Der kan have været, ja, bør helst have været, mange y'er. Men slet ingen y'er, går ikke an. Hvis digteren x har fortalt sin historie som et sagn til z, er han en lurifaks. For slet ikke at tale om hvis x har meddelt sig direkte til Thiele! Der skal have været mindst x, y og z for at sporene af den nutidige digter x kan være forsvundet for Thiele og den digtede fortælling forvandlet til et sagn fra „Almuens mundtlige Traditioner“, som bonden har „brugt igjennem Aarhundreder“. Mindst

tre led, og mindst én, snarere to vandringer over classeskellet mellem de dannede og almuen. Og alt det på under, ja, i yderste fald på under 35 år. Det begynder at blive småt med pladsen.

Jeg har ingen folkloristisk erfaring og skal ikke gøre mig klog på om sporene af denne transport kan slettes så hurtigt. Det kan de måske. Men det ligger unægtelig lige for at overveje den mulighed at der har været færre led og færre vandringer. Kunne det ligefrem tænkes at nogen har lavet et nummer med Thiele? For det er alternativet. Kan x, y og z være en og den samme?

Nå, så galt behøver det ikke at være. Meislings ældste dateringsmulighed åbner jo for en del tiår til, tid til at fortællingen kan være digtet, sunket ned i almuen til en stribe y'er og så hentet op af z i bedste tro og meddelt til Thiele.

Lad os se på sagnet selv, om dets sproglige og stilistiske kendetegn giver noget spor at gå efter. Til det formål kan man ikke bruge den seneste udgave af Thieles Folkesagn, ved Per Skar, 1968, for den er en (udmærket) moderne genfortælling, og heller ikke Erik Dals i 'Dansk Folkedigtning', 1965, for han genoptrykker 'Danmarks Folkesagn' fra 1843, hvor Thiele har foretaget visse interessante retoucheringer, som jeg vender tilbage til. Vi må gå til den sjældne førsteudgave, som jeg ikke er stødt på andre steder end på Det kgl. Bibliotek, og derfor aftrykker her.

Sådan lyder ældste version af sagnet om pigen og havmanden, hos Thiele i 1818:

HAVMANDEN

Der boede engang to fattige Folk paa Frisenborg Gods i Aarhus Stift, hvilke havde kuns en eneste Datter, som heed Grethe. En Dag, da de havde sendt hende ned til Stranden for at hente Sand, og hun stod der og øste i sit Forklæde, steg en Havmand op af Vandet. Hans Skjæg var mere grønt end det salte Hav, havde han dertil en faur Skikkelse og talte med venlige Ord til Pigen og sagde: „Følg med mig, Grethe! saa vil jeg give dig saameget Guld og Sølv, som du i Hjertet har kjær“ – „Det var ikke ilde,“ gav hun til Svar, „thi hjemme har vi ikke meget af det!“. Da lod hun sig lokke, og han tog hende ved Haanded og bragte hende til Havsens Bund, og blev hun der Tid efter anden Moder til fem Børn. Men da lang Tid var hengaaet og hun nær havde glemt al christelig Tro, sad hun en Høitidsmorgen og vuggede sit yngste Barn paa Skjødet. Da hørte hun Klokkerne ringe deroppe, og paakom hende da stor Bedrøvelse og Forlængsel efter at gaae til Kirke. Og som hun sad der og sukkede

med megen Graad paa Kinden, mærkede vel Havmanden hendes Sorrig og spurgte til hendes Klage. Da bad hun ham ret af Hjertet og gav ham mange gode Ord, at hun maatte endnu een Gang komme til Kirke. Havmanden kunde da ei modstaae hendes Kummer, men førte hende op paa Landet og formanede hende flittigen, at hun snart skulde komme tilbage til Børnene. Som det da var midt under Prædiken, kom Havmanden udenfor Kirken og raabte: „Grethe! Grethe!“ Da hørte hun det vel, men meente dog, at hun vilde høre Prædiken til Ende. Men da Prædiken var forbi, kom Havmanden anden Gang for Kirken og raabte: „Grethe! Grethe! kommer du snart?“ men dog adlød hun ikke. Da kom han omsider tredie Gang og raabte: „Grethe! Grethe! kommer du snart? dine Børn længes nu efter dig!“ og der hun endda ikke kom, gav han sig bitterligen til at græde og gik atter ned til Havets Bund. Men Grethe forblev siden den Tid hos sine Forældre og lod Havmanden selv tage Vare på de usle smaa Børn, og ofte hører man hans Graad og Veeklage fra Dybet.

Da jeg har en mistanke, som jeg om lidt skal røbe, og da man jo let bliver ledt ved næsen af sine idéer, skal jeg afstå fra at argumentere med min egen stilfornemmelse, men alene fremhæve sådanne sprogligt-stilistiske træk i denne tekst i forhold til publikationstidspunktet som der kan findes belæg for i værker som Skautrups Sproghistorie, Rubows ‘Saga og Pastiche’, Diderichsens prosahistorie og Ordbog over det Danske Sprog. (ODS).¹⁾

Teksten rummer, set fra 1818, en række arkaiske træk, „hvilke“ som relativt pronomen, der allerede fra 1800 er arkaiserende, „Sorrig“, der har været det endnu længere. Omvendt ordstilling i hovedsætning, det Diderichsen kaldte tomt fundamentfelt, hele tre af dem, „Havde han dertil“, „og paakom hende...“, „og blev hun...“, er nærmest oldnordisk arkaiserende. Endnu et arkaiserende træk er „der“ som tidsadverbial, altså i betydningen ‘da’, ligesom den tre-stavede skrivemåde „Haandede“, som ODS ikke har registreret efter Foersoms Hamletoversættelse fra 1807. Om „kuns“ skriver Skautrup at det dør ud i skriftsproget i løbet af 1700-tallet, og at det i 1800-tallet kun bevares hos Poul Møller og Chr. Winther, mens ODS nøjes med at nævne Poul Møllers navn.

Så er der den lange adverbieform „flittigen“, „bitterligen“, som er „hyppig i Poul Møller-tidens poetiske oversættelser“ (Skautrup III, 152) og i en tekst som Oehlenschlägers ‘Vaulundurs Saga’ (ibid. 306).

Der er „faur“, del af det faste poetiske ordforråd siden Ewald, kraftig forøget hos romantikerne, ikke mindst i ‘Vaulundurs Saga’ (Rubow 25), i poesien altid enstavet som her. Eller „Førlængsel“, et „rigtigt Oehlenschläger-ord“, „særligt eller udelukkende poetisk anvendeligt“ (Skautrup III, 323), af Rubow dog også lokaliseret i urformen for tidens prosa-pasticher, ‘Vaulundurs Saga’.

De mange arkaismer kunne være et tegn på at det bare er en tåbelig idé at måle teksten ud fra udgivelsestidspunktet. Hvad er mere naturligt end at et gammelt sagn har arkaiske træk? Der er blot den interessante tilføjelse at gøre at samtlige disse arkaiske træk, som det allerede er skinnit igennem, har hjemme ikke så meget i 1700-tallet som netop i den gammelagtige prosaform der kom på mode i 1810’erne, knæsat i værker som Oehlenschlägers ‘Vaulundurs Saga’, 1805, Grundtvigs Saxo- og Snorre-prøver, 1815 og Poul Møllers ‘Ejvind Skaldaspiller’, 1817, der havde Oehlenschlägers og Grundtvigs som forbilleder.

Et rigtigt Oehlenschläger-ord er adverbiet „ret af Hjertet“, endnu knap nok arkaisk som det bliver senere, jvf. Herman Bang i *Tine*: „det har været ret et dejligt Hus, sagde hun. Begge de gamle Bøllings brugte saa stadig det Adverbium „ret“, som de havde fra Omgang med Bibelen“ (ODS). Grundtvig og Møller brugte det kraftigt i Oehlenschlägers fodspor.

Endnu et stillag – der hverken hører hjemme i 1700-tallets prosa eller Thieles øvrige sagnprosa – er de to tydelige folkevisetræk. Sagnene er mere nøgterne ellers. Hvis de skal beskrive en farve ved sammenligning med havet, behøver de ikke nævne denne væskes natriumkloridindhold, der er irrelevant for udsagnets leksikalske indhold, men derimod som epitet et rigtigt folkeviseudtryk, også rytmisk: „mere grønt end det salte Hav.“ Folkeviser, og folkeviser-pastiche, som i Edvard Storms ‘Herr Zinklar drog over saltens Hav,’ der som Agnete-visen var blevet trykt hos Madam Svare i St. Kannikestræde.

Den rytme – en stigende treslagsrække med skiftende svagtryksudfyldning – går igen i det andet folkeviseudtryk, det mærkeligste i teksten, målet for hvor meget guld og sølv havmanden vil give pigen, nemlig så meget „som du i Hjertet har kiært.“ Mærkeligt, fordi man skulle vente noget i retning af ‘som du i hjertet begærer,’ men i stedet får et udtryk der normalt er forbeholdt ædlere følelser end de pekuniære, som i folkevisens: „Er det Havbor, kongens søn / I har i hjertet kær?“ Læg også mærke til det subtile stilsammenstød i replikskiftet mellem havmandens ædle visetale om værdierne og så pigens jævne og snusfornuftige svar: „Det var ikke ilde, ... thi hjemme har vi ikke meget af det.“

I 1843-udgaven mildnede Thiele den modsætning ved at gøre pigens grammatik en anelse mindre jævn. Nu kongruensbøjer hun verbet og siger ikke „har vi“, men „have vi“. I det hele taget har Thiele ikke den store respekt for sin originals sprogform, da han genudgiver teksten. Det er især blandt de træk der tilhører 1810'ernes prosapasticher at han retter: stavemåden „faur“ til „fager“, „kuns“ til „kun“, „Haandede“ til „Haandlede“, opretning af den ene af de tre omvendte ordstillinger m.m.

Der er ikke meget almue over denne prosa. Men heller ikke det er så mærkeligt. Optegnelserne var jo et medieskift, fra mundtlig til skriftligt, udført uden lydbånd og stenografi. Ikke så sært at Thieles dannede 'meddeler' betjener sig af det ideal for gammelt eller „bredt“ dansk (Poul Møllers udtryk) der rådede i samtiden. Han gør det bare usædvanlig godt, bedre end i mange andre af Thieles sagn, af hvilke de fleste er helt uden spor af denne stil. Mest af den, om end betydelig mindre end i Havmands-sagnet, har jeg efter en hurtig gennemlæsning af første bind fundet i den lille håndfuld jyske sagn der er samlet side 113-31, praktisk talt alle med kildeangivelsen 'meddelt'. Dem burde man undersøge, sammenholdt med de øvrige, for at få bedre grund under fødderne. Der ligger i det hele i Thieles sagn en spændende prosahistorisk specialundersøgelse og venter på den rette. Her gælder det foreløbig kun sagnet om Havmanden.

Den der har (ned)skrevet det, har haft sikker sans for både samtidens prosapastiche og for folkevisens rytmer, epiteter og vendinger, vel at mærke vendinger der ikke forekommer i Agnete-visen. I den raffinerede indfletning af disse elementer fra folkevisestilen ligger i mine øjne et argument for at sagnet er digtet ud fra visen og ikke omvendt. Her er tale om en skribent der kan sit kram og tilmed har både sløret og antydnet sit udgangspunkt ved at lade pigens navn være det nærmeste man på dansk kan komme et anagram over originalens: Fjerner man første bogstav og udskifter tredje, bliver Agnete til Gret(h)c.

I Thieles samling står denne tekst temmelig alene. Havmandssagnet er hverken et ophavssagn eller en anekdote, som flertallet. Dets enestående karakter har vi en slags uvildigt vidne på i den dansklæsende englænder George Borrow, der i sin anmeldelse af bogen²⁾ valgte at oversætte dette sagn rub og stub med den begrundelse at det er så „pretty“.

Sit særpræg har sagnet naturligvis fra sit nære forhold til den unikke vise. Men der er ét træk der adskiller sagnet skarpt fra visen og binder det tæt sammen med flertallet af Thieles øvrige sagn, og som viser at

forfatteren også havde sikker fornemmelse for sagnstilen: i optakten bliver det præcist lokaliseret i den danske geografi. Grethe er datter af to fattige folk „paa Frisenborg Gods i Aarhus Stift“, hvorfra hun bliver sendt ned til stranden efter sand.

Man kan forestille sig meget, som hævdedet, men én ting strækker min fantasi ikke til. Jeg kan ikke forestille mig at dette sagn nogensinde kan være blevet fortalt – som sagn skal være blevet – på det sted det angiveligt stammer fra. De var jo revnet af grin på kroen ved Frisenborg, hvis de havde hørt om en pige fra sognet der bliver sendt ned til stranden efter et forklædefuld sand – en tur på 25–30 km i luftlinie!

Thiele har på dette tidspunkt endnu ikke sat sine ben i Jylland og kan ikke have tænkt over landsdelens geografi. Han har godt nok dateret forordet til første bind „Moesgaard ved Aarhus,“ men da han skrev det, var han lige ankommet med bogen færdig i kufferten, véd vi fra hans erindringer.³⁾

Ja, men så må nogen havde spillet Thiele et puds. Det bliver i hvert fald mere og mere tænkeligt. Vi befinder os jo på et område hvor det er muligt at begå den fuldendte forbrydelse. Hvis det er tilfældet, er gerningsmanden en spøgefugl, der har efterladt et spor lige for næsen: fra Hammel midt ind i landet og ned til stranden efter en sjat sand! Hvis x, y og z er én og samme person, er han altså en højt bevidst sprogbruger, kender af sagnstilen, tidens litterære pastiche, folkevisesproget og Madam Svares viser – samt ikke så lidt af en spassembler.

Det ville unægtelig være rart at kende Thieles meddelere. Og det gør vi jo ikke. For dem han selv har opgivet, Matthias Winther fra Odense og Niels Høyen fra København, kom først til i senere bind.

Hans Ellekilde undersøgte i 1934 sagen med negativt resultat.⁴⁾ Nu har Iørn Piø gjort mig den tjeneste at kontrollere i Dansk Folkemindesamling og jeg selv har ledt i Det kgl. Bibliotek med samme resultat. Thieles materiale er og bliver forsvundet. Ellekilde udtrykte et håb om at det måske kunne findes i private gemmer. Hans efterlysning har tilsyneladende ikke bragt det frem nu, et halvt århundrede efter. Vi véd ikke hvem der skrev sagn ned for Thiele til dette første bind.

Og dog. Noget fandt jeg på Det kgl. Bibliotek, ved at gennemgå samtlige breve til og fra Thiele frem til 1818, et brev fra en af Thieles venner, som den hidtil samlede karakteristik passer næsten for godt på. Brevet stammer fra ca. september 1817, efter at Thiele havde udsendt sine 'Prøver paa danske Folkesagn' og mens han var i fuld gang med at forberede første bind af det egentlige sagnværk:

Folkesagn har jeg vidst mange af; men det ene fortrænger det andet, dog skal jeg naar jeg om en 3 a 4 Uger kommer til Byen mundtlig eller skriftlig meddele Dig nogle. Jeg gientager imidlertid, hvad jeg før har sagt, at jeg synes der burde gøres noget Valg i disse Sagn og ikke just Rub og Stub sankes sammen af hvad enhver Maren Amme fortæller; thi sligt giver Satiren en Hanke ligesom enhver ædel Bestræbelse, der ikke holder Middelvejen.⁵⁾

Navnet på denne brevskriver, der advarer Thiele mod at blive til grin, er intet andet end det der er dukket op nogle gange under stilkarakteristikken foran: Poul Martin Møller. Kan det tænkes at det er Møller der har spillet sin kammerat et puds? Skrive sådan kunne han. Kunne han mon også finde på at være x, y og z – digter, tradent og meddeler – i en og samme person? Hvis Brøndum-Nielsen har ret i at tillægge ham det pseudonyme skrift ‘Smørialis’s Digtervandringer’, véd vi i det mindste at Møller har kunnet finde på at formumme sig for sine samtidige.⁶⁾

Før at danne sig en begrundet mening om det spørgsmål må man se de to kammerater for sig, og det på en anden måde end litteraturhistoriernes høflige og dannede portrætter af modne mænd viser dem. Det drejer sig jo om to unge fyre på 21–22 år, med vidt forskellig baggrund og udrustning.

Just Matthias Thiele kom af det rige københavnske erhvervsborger-skab, hvis foretagsomhed hans brødre skulle arve. Den dag i dag er det sådan at ‘Øjet får hvile / i brillen fra . . .’ det optikerfirma en af Thielebrødrene grundlagde. Men Just skulle være noget ved kulturen. Han var familiens kunstneriske lys, der havde så megen selvtillid at han droppede tanken om den obligate embedseksamen og kastede sig lige ud i livet i de poetiske saloner, med en beskeden stilling som seddeludskriver på Det kgl. Bibliotek som grundlag. I løbet af nul komma fem lærte han alle de rigtige at kende, Baggesen, Rahbeks, Nyerup, Heiberg, Peder Hjort, Poul Martin Møller, Schack Staffeldt, Weyse – hele guldalderens top-ti liste.

Uheldigvis rakte hans talent ikke til mere end det andenhånds. Han producerede sig i tidens genrer, men altid i hælene på andre, tæt på dem og i stadig omgang med dem. En naiv guldaldergroupie, men flittig. Han fulgte ikke bare rundt med idolerne. Han efterlignede dem, af hele sit lille talent.

Een gang i sit lange liv valgte han at efterligne ikke danskere, men udlændinge. Det blev hans livs lykkekast. Havde han, som Hans Ellekil-

de, vel ved en skrivefejl, kommer til at sige, begyndt at samle sagn i 1811, altså i 16-års alderen, havde han krav på at blive kaldt original. Men det var først da han fik brødrene Grimms tyske Folkesagn fra 1816 i hånden at han fik idéen og modet til at lave en dansk sagnsamling, hvis udgivelse brødrene Thiele sponsorerede, og som Just fortjener at blive husket for.

Han begyndte med at kopiere sagn fra bøger og håndskrifter under det kedelige seddelskriveri på biblioteket. Så tog han ud på nogle fodture på Sjælland i 1817 og 18, og skrev ned hvad han kunne få bønderne til at fortælle. Senere må han have kedet sig ved almuerejserne, for efterhånden tiltager de skriftlige kilders mængde igen i hans hæfter.

Poul Møllers brev vidner om at Thiele har snakket med sine venner, i hvert fald med en af dem, om sit projekt og bedt ham bidrage. Det vidner også om nogen skepsis fra Møllers side.

Der bestod et guddommeligt ulige forhold mellem de to kammerater. Alt hvad den ene havde, savnede den anden. Møller var talentfuld og kejtet, Thiele dannet og efterlignende. Thiele kom fra de fine borgerstuer, hvis penge søgte kultur. Møller kom fra kulturens højborg, præstegården, men jo lige ind med 4-diligencen fra bøhlandet. Han var „et idealsk Billede af en smuk, dansk Bondekarl,“ skriver Thiele, altid på vej fra det ene københavnerhjem eller studenterhummer til det andet med sine digt- og prosamanuskripter „sammenfiltrede i sin ene Bukselomme“.?)

Mens Thiele i sine erindringer korrekser Møller for hans upassende opførsel, får han ufrivilligt tegnet et billede af et forhold der snarere er præget af bevidst ensidighed fra Møllers side end af manglende viden om hvordan man opfører sig.

I det udaterede brev her, fra efteråret 1817, gennemhegler Møller Thiele for et digt han har sendt ham. Du synes vel jeg hovmestererer? afbryder Møller sig selv. Ja, men „jeg er Hovmester, og maa blive i det Kald jeg er kaldet i.“ Og så går han videre med at hovmesterere lille Just for hans idé om at samle sagn og lade alt passere. „Smaa Thiele,“ tiltaler Møller ham i næste brev.

Hvordan Møller har hovmestereret sin beundrer en månedstid senere, da han er kommet til byen, véd vi ikke. Men langt er der ikke fra dette til en *practical joke*.

I brevet skifter Møller hurtigt emne. Den flittige Thiele har endnu et projekt på bedding, ved siden af sagnene. Han vil udgive en digtantologi til nytår. Det interesserer Poul Møller mere. Han skal nemlig bidrage til den og giver sine digte forskellige ord med på vejen. Blandt dem er

‘Torbisten og Fluen’, hvis nærmeste kilde er en tysk vise, som Vilhelm Andersen har gjort nærmere rede for.⁸⁾ Men en grundidé har Møller dog kunnet hente i den danske vise om ‘Fluens og Myggens Bryllup’ – der som både Herr Zinklar og Agnete-visen var trykt hos Madam Svare, St. Kannikestræde 39.

Har jeg nu bevist at Poul Møller har skrevet Agnete-sagnet, som Thiele først kaldte ‘Havmanden’, i anden udgave omdøbte til ‘Havmandens Klage’? Selvfølgelig ikke. I hvert fald ikke efter at Peter Meisling har indført en kærkommen skærpelse af kravene til den slags beviser. Hvad jeg har fremlagt er ikke andet end en indiciekæde, der efter mit skøn ganske vist kan måle sig med visse attribueringer af anonyme tekster, men selvfølgelig ikke ville holde fem minutter i Byretten eller over for en argumentationskritiker af Meislings stringens.

Hvad véd vi – til forskel fra hvad vi kan forestille os? Ja, vi véd strengt taget ikke engang om Poul Møller har været blandt meddelerne til Thieles første bind. Med sikkerhed véd vi kun at han har lovet at være det. Og det er en i sammenhæng med Thieles virksomhed ikke hidtil bogført viden, så vidt jeg véd.

Dernæst véd vi at der er noget uldent ved ‘Havmandens Klage’ som sagn betragtet. Ikke bare at det – så længe Piø og Meisling beholder ret – ikke kan have været blandt de fortællinger ‘bonden nu gennem århundreder har brugt,’ men også at det betragtet som sagn efter denne definition udgør en plantning i Thieles bog. Vi kan ikke vide med sikkerhed om der er en person der har plantet det for bevidst at tage Thiele ved næsen, kun at det er skrevet med stor stilistisk sikkerhed af en der beherskede 1810’ernes ideale prosapastiche med indflettede folkeviseelementer, samt at dette sagn, der foregår ved havets strand, er henlagt til det indre af Jylland! Hvis det ikke er Poul Møller der har været på færde, må det være en der har været lige så dygtig, lige så durkdreven, måske lige så lidt imponeret af Thiele og hans forestilling om sagns ægthed og i så fald lige så spøgefuld anlagt⁹.

Og så véd vi, takket være Peter Meislings store arbejde med Agnetestoffet, én ting til. Denne forfatter – lad os bare igen kalde ham x, for ikke at suggerere nogen til at tro at indiciekæden er et bevis – denne x har sagt noget afgørende om sin læsning af Agnete-visen, som på en ejendommelig måde sætter Meislings i relief. Fortællingen selv er nemlig ingen spøg.

Meisling har arbejdet videre på Chr. Hostrups pointe, at Agnete-visen er „den eneste i sit slags“ og Iørn Piøs at den er „unik“. Med en

ikke hidtil set udholdenhed, konsekvens og detailrigdom har Meisling nået det resultat at det er den fordi alt i den – sprog, stil, metrik, miljø osv. – er ægte folkevise, mens visen selv er 'forkert'. Dæmonen, der ellers altid er den stærkeste, er i Agnete-visen ikke bare taberen, men også hele vejen igennem den svage. Havmanden bruger ingen magtmidler mod hende, for han har ingen. Agnete tager med ham af egen fri vilje og forlader ham igen på samme måde: frivilligt, af egen tilskyndelse og uden slemme konsekvenser for hende selv.

I tilgift til denne omvending af styrkeforholdet sker der i visen endnu en, nemlig en omvending af synsvinklen. Viserne plejer at holde med taberen, med Germand Gladensvend, der bliver hakket i stykker af gammen, eller med jomfruen der bliver holdt fangen eller tilintetgjort af bjergmanden. Visen om Agnete og Havmanden vender synsvinklen. Den holder stadig med Agnete og derfor altså nu med vinderen. Den støtter en kvindes selvstændighed og demonstrerer at hun kan forlade mand og børn og endda få sig et godt grin.

Teksten er ifølge Peter Meisling en bevidst modtekst. Forholdet mellem den og dens iøjnefaldende slægtninge oplyses ikke af det passive, romantisk-darwinistiske begreb 'påvirkning' fra den gamle komparatisme, men derimod af det nye begreb 'modtekst' fra den moderne forestilling om intertekstualitet. Tekster er handlinger og kan altså være aktivt vendt mod, snarere end passivt udsprunget af tekster der gik forud. Et af Peter Meislings varige bidrag til moderne litteraturvidenskab er at han gør det ofte luftigt brugte begreb 'modtekst' til en håndgribelig og nærværende størrelse.

En sådan modtekst, men nu vendt mod Agnete-visen, er også fortællingen om Havmanden, som Thiele kom til – eller blev luret til – at gøre til et sagn. Hvor Agnete-visen reagerer mod folkevisernes værdisystem, reagerer 'sagnet' mod visens. Sagnet følger visens fabel til punkt og prikke. Sagnet accepterer den ene omvending. Det lader, som visen, kvindens indfald styre handlingen og ribber havmanden for den magt, ondskab og trolddom de rigtige gamle dæmoner besad.

Men sagnet protesterer mod den anden omvending. Det fører synsvinklen tilbage til taberen. Sagnet siger: ja, men syv eller fem forladte børn og en forladt, elskende mand er ikke noget at le ad. Sagnet erstatter Agnetes latter med havmandens gråd. Hvor visen holder med Agnete, holder sagnet med havmanden, og hævder dermed indirekte at alt andet er hjerteløst. Meisling kalder digtet for en 'kvindevise', fordi det ser sagen fra kvindens side. Med samme sprogbrug er sagnet en 'mandefortælling', skrevet af en forfatter, der genindfører den mandlige synsvinkel på stoffet. Sagnet må være skrevet af en person der har læst visen på

samme måde som Meisling, men som i stedet for at skrive en disputats om den, har besluttet sig for at reagere på den i en fortælling.

Forfatteren til fortællingen er en person der i sjælden grad kan læse, skrive – og narre, hvadenten det er Poul Martin Møller eller en anden fra tiden af samme statur som han. Måske fandtes der sådan en? Eller måske er både vise og sagn meget ældre, hvad véd man? Helt sikkert får vi det nok aldrig at vide.

Efterskrift

Når dette står i 'Fund og Forskning i *Det kongelige Biblioteks Samlinger*', er det fordi det var her jeg fandt det folklorister længe har søgt forgæves: navnet på en af meddelerne til Thieles første sending af sagn. Den måske lidt pinlige sandhed er at det kunne jeg have fundet på det første, det bedste bibliotek, for det afslørende brev er trykt i Morten Borups udgave af Poul Møllers breve.

Men det kunne jeg bare ikke, for hvem finder på at lede og kombinere på den led? Ikke jeg. Og heller ikke Hans Ellekilde, da han i 1934 ledte vidt og bredt efter Thiele-meddelere. Nok havde han ikke Borups udgave af brevet, som er fra 1976, men så havde han F.C. Olsens af Poul Møllers Efterladte Skrifter fra 1843, hvor det samme brev står lige så højt og tydeligt.

Det der gør sådan et fund muligt for os der ikke kan kombinere alt hvad vi har læst på alle ledder til hver en tid, er Det kgl. Biblioteks brevregistrant, som gør det muligt at udvælge samtlige breve til og fra Thiele i en given periode. Pointen ved en håndskriftsamling som KBs er somme tider ikke først og fremmest arkivalierne selv, men den mulighed katalogerne åbner for at anlægge andre søgeprofiler end bøgernes. Jo flere forskellige registre der findes, jo flere muligheder er der for at køre dem sammen på nye måder.

Disse muligheder forøges dramatisk med den information der i disse år lagres elektronisk. Det er værd at mindes at vores muligheder for at bruge den ældre information er direkte proportionale med hvor mange forskellige slags registre, kataloger, af høj kvalitet der findes til den. Elektronisk informationssøgning er intet andet end en stilisering af den måde vi altid har søgt information på, hurtigere, men grovere. Vores kollektive hukommelse er betinget af hvor godt der hægges ikke bare om de bøger og arkivalier der rummer informationen, men også om de registre der gør det muligt at kombinere informationer. For det er af kombinationer af information at ny viden opstår.

Så hæg!

NOTER

(1) Peter Skautrup: *Det danske Sprogs Historie*, III, 1953. – Paul V. Rubow: *Saga og Pastiche*, 1923. – Henvisningen til 'Diderichsens prosahistorie' gælder ikke bogen af dette navn, Paul Diderichsen: *Dansk Prosahistorie*, I, 1, 1968. Som tallet i slutningen af titlen siger, er den kun den første (og mindst interessante) del af et arbejde der kun findes som stencilerede hæfter rundt om på hans elevs hylder. Disse hæfter var arbejdsredskaber. Diderichsen var blandt meget andet en sjælden fornyer af universitetspædagogikken. Han indførte i begyndelsen af 1960'erne en sokratiske skriftlig meddelelsesform, der ved hjælp af spørgsmål leder læseren på jagt i primær- og faglitteraturen. Hans 'færdige' prosahistorie er et værk som læseren med sine udfyldende svar selv har skrevet halvdelen af. Det er nok grunden til at de mange forsøg, der siden hans død i 1964 er gjort på at få værket udgivet, alle er løbet ud i sandet. Når jeg henviser til 'Diderichsens prosahistorie', forbliver denne, den vigtigste af mine henvisninger, altså en hemmelighed blandt indviede. De rå, udfyldte stenciler er dog arkiveret på Det kgl. Bibliotek, hvorfra de måske en dag kan inspirere nogen til at videreføre hvad hans egne elever ikke har magtet. – (2) *The Universal Review*, II, januar 1825, s. 563 f. – (3) „Den 27. Juli [1818] om Morgenen afreiste vi med Smakken fra Kallundborg til Aars og blev meget gjestfrit modtagne paa det deilige Moesgaard... Mine Folkesagn vare ordnede til det første Bind, som snart skulde udkomme. Paa Moesgaard skrev jeg Fortalen.“ – J. M. Thiele: *Mit Livs Aarbøger*, udg. C. Dumreicher, 1917, s. 98. – (4) *I Festskrift til Vilhelm Andersen*, 1934, s. 112–34. – (5) *Den Abrahams'ske Autografsamling* 4. H. 91. Nr. 1541. – (6) Johs. Brøndum-Nielsen: *Poul Møller Studier*, 1940. – (7) 'Mit Livs Aarbøger', 1917-udg., s. 74 f. – (8) Poul Martin Møller: *Skrifter i Udvalg*, udg. Vilhelm Andersen, I, 1930, s. 385. – (9) En anden belysning af sagen kan hentes af det spørgsmål: forekom den slags? Findes der eksempler på at 'sagn' eller 'eventyr' er skrevet i nytiden og dog blevet opfattet som ægte varer? At tanken ikke var fremmed for fagets mester, kan man se af hans interessante note til Valravnen, DgF 60. Svend Grundtvig oplyser her at han ikke er stødt på visen eller det sagn den rummer andetsteds, hverken i Norden eller udenfor. Med én undtagelse, en fortælling af samme titel i Matthias Winthers 'Danske Folkeeventyr', som Winther „vil have hørt ved Randers 1818, som, hvis den var ægte, vilde være en vigtig Variation af Visen; men som jeg, saalænge jeg ikke har set nogen utvivlsomt folkelig Optegnelse deraf, har nogen Mistanke om at kunne være en fri Digting væsentlig efter denne Vise.“ Den tankegang der ligger til grund for artiklen her – at digter-tekster kunne komme til at passere for folkelige sagn – var altså ikke fremmed for Svend Grundtvig.